

Zaur BABAYEV, Seyid SURA

**JURNALİSTİKADA İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ
İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ**

РЕЗЮМЕ

Изучение влияния формирования информационного общества на журналистику, ее формы деятельности, основные этапы формирования информационных технологий, эти и некоторые взаимосвязанные вопросы изучаются в данной статье.

Ключевые слова: информационное общество, информационные технологии, журналистика

SUMMARY

Studying of influence of formation of information society on journalism, her forms of activity, the main stages of formation of information technologies, these and some interconnected questions are studied in this article.

Keywords: information society, information technologies, journalism

Yeni cəmiyyətin təşəkkülü və inkişafında mühüm strateji mövqeyə malik olan informasiya insanların həyatında vacib rol oynayır. Təsadüfi deyil ki, minilliyin ideologiyası olan informasiya cəmiyyətində (İC) kommunikasiya, bilik, o cümlədən informasiya həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında başlıca amil olan tərəqqinin hərəkətverici qüvvəsidir.

İnformasiya anlayışı hələ antik dövr filosofları tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir. Sənaye inqilabı başlananadək informasiyanın mahiyyətini təyin etmək filosofların səlahiyyətində idi. XX əsrdə isə artıq informasiyanın nəzəriyyəsi məsələləri ilə kibernetika və informatika elmi məşğul olmağa başlamışdır. *İnformasiya – təqdim etmə formasından asılı olmayaraq, ətraf mühit hadisələri və s. haqqında məlumatdır [20].*

İnformasiya latın dilindəki *informatio* sözündən yaranıb, mənası məlumat, xəbər, aydınlaşdırma, izah etmə, tanış etmə deməkdir. Hələ qədim zamanlardan ətraf mühit haqqında informasiya toplamaq və sistemləşdirmək insanlara mürəkkəb vəziyyətdən çıxış yolu tapmaqda kömək olub. Zaman keçdikcə bizi əhatə edən mühit haqda məlumatların sürətlə artması elmi-texniki tərəqqinin müasir inkişaf mərhələsinə çatmasına səbəb oldu. İnformasiyanın insanların həyatındakı rolu daha böyük əhəmiyyət daşımağa başladı.

Müasir dövrdə daha çox informasiyaya malik olan insanın digərləri ilə müqayisədə bir addım öndə olduğu hesab edilir. Qloballaşan aləmdə baş verən proseslər də informasiyanın dünyanı idarə etdiyini deməyə əsas verir. Məşhur ingilis siyasətçisi və dövlət xadimi Uinston Çerçill əbəs yerə deməmişdir - "Kim daha çox informasiyaya malikdirsə, dünyanı idarə edən də odur".

İnformasiyanın əldə olunması, emalı, saxlanması və operativ ötürülməsində qabaqcıl informasiya texnologiyalarının rolu danılmazdır. Məhz innovativ texnologiyaların yaratdığı geniş imkanlar sayəsində insanların informasiyaya olan tələbatı tez bir vaxtda ödənilir, artıq hadisənin dünyanın hansı nöqtəsində baş verməsindən asılı olmayaraq informasiyanın əldə olunması, emalı və ötürülməsi prosesləri asanlıqla həyata keçirilir. Bütün bu proseslər isə dünyanın informasiya mənzərəsini dəyişir.

Dünya isə kanadalı filosof və sosioloq, Toronto Universitetinin professoru Marşall Maklyuenin təbirincə desək, İKT-nin geniş tətbiqi sayəsində "qlobal kənd"ə çevrilir [20]. M. Maklyuen "Qutenberqin qalaktikası" (The

Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man, 1962) və “Media anlayışı” (Understanding Media, 1964) kitablarında İKT-nin əhəmiyyətindən, yaratdığı misilsiz imkanlardan bəhs edir. O, Yer kürəsinin ölçülərinə görə elektron rabitə vasitələrinin inkişafı sayəsində artıq kənd kimi kiçildiyini (red. - burada müəllif İKT-nin yaratdığı imkanlar nəticəsində dünyanın ovucumuzun içində olduğunu demək istəyir) bildirir. M.Maklyuen informasiyanın istənilən kontinentdən dünyanın istənilən nöqtəsinə ani ötürülməsinin mümkünlüyü haqqında hələ XX əsrin sonlarında qeyd etmişdir. Onun fikrincə, insanlar elektron rabitə vasitələrinin köməyi ilə bir-biri ilə ünsiyyət yaratmaqla, yaxınlıqda, sanki “eyni kənddə” yaşayırmışlar kimi düşünür, hərəkət edirlər. İradi və ya qeyri-iradi olaraq, gördükləri və eşitdikləri hər şey haqqında mühakimə etməklə, bir-birilərinin həyatına müdaxilə edirlər. “İnternetdə həmsöhbətlər arasında fiziki məsafə ünsiyyət üçün əhəmiyyətli rol oynamır, təkcə məkan və zaman anlayışları “silinmir”, həm də mədəniyyət, dünyagörüşü, ənənə və dəyərlərin yaxınlaşması baş verir. İnformasiyanın onlayn mübadilə sürətinin təkmilləşdirilməsi sayəsində insanların dünyada baş verən hadisələrdən çox tez bir vaxtda xəbər tutması, informasiyanı yayması və buna reaksiya verməsi mümkün olmuşdur”.

Göründüyü kimi, bu kommunikasiya forması yarandığı gündən insanların həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. İnformasiya real sosial resursa çevrilmişdir. Zaman keçdikcə artıq insanlar gündəlik həyatlarında rastlaşdıqları bir sıra problemlərin həllində informasiyanın, eləcə də informasiya texnologiyalarının yaratdığı imkanların vacib rol oynadığını yaxşı anlayır, bunun səmərəsini görürlər.

Texnologiya (yunan dilində techne - məharət, ustalıq, bacarıq, peşə, sənət, vərdiş, sənətkarlıq, qabiliyyət və logos - söz, fikir, öyrənmə, nəzəriyyə, elm sözlərinin birləşməsindən yaranıb) – geniş mənada, hər-hansı bir fəaliyyət sahəsində istifadə edilən üsul, proses və materiallar məcmusudur, həmçinin texniki istehsal üsullarının elmi təsviridir [20].

İnformasiya texnologiyalarının inkişaf mərhələlərinə gəlincə, Qərb alimləri bu çoxəsrlik yolu üç mərhələyə bölürlər: aqrar, sənaye və informasiya (postsənaye) cəmiyyətləri. Məlum olduğu kimi, aqrar cəmiyyətdə insanlar, əsasən, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğul olurdular.

Sənaye cəmiyyətində ön plana istehsal prosesləri çıxır, iqtisadiyyatın əsasını fabrik və zavodlar, sənaye məhsulları təşkil edir.

Postsənaye və ya informasiya cəmiyyətində isə bilik və informasiya əsas rol oynamağa başlayır. İnformasiyanın toplanması, saxlanması, emalı, istifadəsi və ötürülməsi ilə bağlı yeni fəaliyyət sahələri yaranır. Bu sahələr cəmiyyətdə aparıcı mövqeyə yüksəlməklə, iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. İnformasiya insan, maliyyə və maddi resurslarla yanaşı mühüm strateji resurslardan birinə çevrilir.

Burada informasiya cəmiyyəti nəzəriyyəsinin təşəkkülünə töhfələr vermiş, İC konsepsiyasının müəlliflərindən biri, amerikalı sosioloq Elvin

Tofflerin "Üçüncü dalğa" əsərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Əsərdə sivilisasiyanın inkişafına təsir edən inqilabi dəyişikliklərin istiqamətləri təhlil edilir. Tofflərə görə, bəşər cəmiyyətinin inkişafı üç mərhələyə, üç dalğaya bölünür - aqrar cəmiyyət, sənaye cəmiyyəti və informasiya cəmiyyəti. E.Toffler İC şəraitində informasiya və bilik mübadiləsinin rolunun artdığını, iqtisadiyyatın əsasını kompüter sistemlərinin təşkil etdiyini qeyd edir [17].

Digər amerikalı sosioloq, İC konsepsiyasının yaradıcılarından biri Daniel Bell də "Gələcək postsənaye cəmiyyəti" kitabında cəmiyyətin inkişafını 3 mərhələyə bölür - sənayedən əvvəl, sənaye və postsənaye cəmiyyəti. D.Bellə görə, postsənaye cəmiyyətində əsas rolunu bilik, intellektual texnologiyalar oynayır. Bu cəmiyyət məhsul istehsalından xidmətlərin göstərilməsinə, bilik daşıyıcılarının sayının artmasına keçidlə xarakterizə olunur [28]. Bell yazırdı: "Əgər son yüz ildə əsas fiqurlar sahibkar, biznesmen, sənaye müəssisələrinin rəhbərləri idilərsə, bugün "yeni insanlar" alimlər, riyaziyyatçılar, iqtisadçılar və yeni intellektual texnologiyaların digər nümayəndələridir" [21].

Həqiqətən də, müasir dövrdə dünyanı idarə edən İnternetin (red. - əgər belə demək mümkündürsə) ictimai fikrə təsir baxımından nə qədər güclü mexanizmə malik olduğunun əyani şahidiyik. Buna misal olaraq, ərəb dünyasında və digər ölkələrdə tüğyan edən inqilablara göstərmək olar. Cərəyan edən bu proseslərin vüsət almasında məhz İnternetin, İnternet-texnologiyaların rolu böyükdür. Həmfikir olan insanların virtual aləmdə kütləvi şəkildə vahid ideya ətrafında birləşməsi, öz məqsəd və məramlarını reallıqda həyata keçirməsində innovativ texnologiyalar mükəmməl imkanlara malikdir.

Əsas fiqurlara gəlincə isə, doğrudan da bu gün İKT sahəsində innovativ icadlara imza atan "Microsoft", "IBM", "Google", "Apple", "Facebook" və s. kimi nəhəng İT şirkətlərinin sahibləri, riyaziyyatçılar, kibernetiklər, proqramçı və mühəndislər cəmiyyətdə tanınmış, nüfuzlu simalardandırlar. İnformatika elminin, İKT-nin inkişafına öz töhfəsini verən, bu sahədə məqsədyönlü siyasət yürüdən məhz bu kreativ şəxsiyyətlərin innovativ təfəkkürü, səmərəli fəaliyyəti, yüksək idarəçilik və təşkilatçılıq bacarığı sayəsində az qala hər saniyədə yeni imkanlara malik "ağıllı" mobil telefonlar, planşet, noutbuk və s. meydana çıxır. Bir sözlə, bəşəriyyətin rifahına xidmət edən inqilabi kəşflər edilir. Və təsadüfi deyildir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində elektron dövlət quruculuğu prinsiplərinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edən aparıcı qüvvələr də məhz informatika elminin dərinliklərinə yiyələnən, İKT-nin müxtəlif fəaliyyət sahələrində səmərəli tətbiqi siyasətini uğurla həyata keçirən kreativ və peşəkar şəxsiyyətlərdir.

İnformasiya cəmiyyəti ideologiyasının formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan E.Toffler, D.Bell, M.Kastels və digər məşhur alim-sosioloqlar, filosoflar, iqtisadçılar bəşər tarixinin bu yeni mərhələsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq, onun tərifini verməyə çalışıblar. Məhz buna görə də 50 ilə yaxındır ki, elmi-nəzəri tədqiqat obyektinə çevrilən informasiya cəmiyyəti ideologiyasına dair müxtəlif sosial-fəlsəfi, iqtisadi, texnoloji və s. yanaşmalar mövcuddur. Onu

da qeyd edək ki, informasiya cəmiyyəti termini ilk dəfə 1969-cu ildə Tokio Texnoloji İnstitutunun professoru Y.Hayaşi tərəfindən irəli sürülüb.

İnformasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfəsi yaşından, dilindən, dinindən, irqindən, sosial və siyasi mənsubiyyətindən, həmçinin zaman və məkandan asılı olmayaraq, bütün insanların informasiya, bilik tələbatını ödəməkdən, onların arasında sosial kommunikasiya mühiti yaratmaqdan, bilik və düşüncələrini ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir.

Burada əsas məqsəd informasiya bolluğunun yaradılması və bu prosesin köməyi ilə, bir tərəfdən, bəşəriyyətin qarşısında duran problemlərin həllinə dəstək vermək, digər tərəfdən, cəmiyyətin inkişafını təmin etməkdir.

İnformasiya cəmiyyəti anlayışına texnoloji nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq görərik ki, burada informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, kompüter, İnternet-jurnalistika əsas texniki vasitələr olaraq informasiyanın toplanması, saxlanması, emalı, ötürülməsi və digər mühüm funksiyaları həyata keçirir.

İnformasiya cəmiyyətinin qurulması bir sıra şərtlərin ödənilməsini, müəyyən mərhələlərdən keçidi tələb edir ki, bütün bunlara da elmi cəhətdən əsaslandırılmış fəaliyyət proqramlarının köməyi ilə nail olmaq olar. Bu məqsədə çatmağın yolları barədə müxtəlif baxışlar, konsepsiyalar, tövsiyə və təcrübələr mövcuddur.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun informasiya cəmiyyətinin qurulması mərhələləri və arxitekturu ilə bağlı texnokratik yanaşmaya əsaslanan məxsusi baxışları vardır. Bu yanaşmaya görə, informasiya cəmiyyətinin arxitekturu “5 mərtəbəli binaya” bənzəyir [5; 6]:

I mərhələ (mərtəbə) kommunikasiyalaşdırma mərhələsindən ibarətdir. Kommunikasiya infrastrukturunun formalaşması rabitəçilərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

II mərhələ kompüterləşdirməni nəzərdə tutur. Yəni, bu mərhələdə hər bir idarə, müəssisə və təşkilatın, o cümlədən vətəndaşın kompüterinin və ondan istifadə imkanının olması informasiya cəmiyyətinin 2-ci mərtəbəsinin qurulması deməkdir.

III mərhələ şəbəkələşdirmə adlanır. Bu mərtəbənin qurulması üçün mövcud kompüterlər arasında şəbəkə infrastrukturunun formalaşdırılması işləri həyata keçirilməlidir.

IV mərhələ informasiyalaşdırma proseslərini (vəb-saytların, verilənlər bazalarının və digər informasiya sistemlərinin yaradılmasını) əhatə edir. Əvvəlki 3 mərhələdən fərqli olaraq informasiyalaşdırma prosesində cəmiyyətin bütün təbəqələrinin – dövlət, qeyri-hökumət və biznes sektorunun nümayəndələri, bütün peşə sahibləri iştirak etməli, öz töhfələrini verməlidirlər.

Bütün bu 4 mərhələ uğurla həyata keçirildikdən sonra **V mərhələ** (mərtəbə) kimi informasiya cəmiyyətinə xas olan virtual münasibətlər və cəmiyyətlər (elektron hökumət, e-təhsil, e-elm, e-seçki və s.) meydana çıxır.

Məlumdur ki, bəşəriyyəti informasiya cəmiyyətinə gətirən yolun əsasında sivilizasiya tarixində baş verən informasiya inqilabları dayanır.

İnformasiya cəmiyyətinin əsasını informasiya və biliklər təşkil etdiyinə görə sivilizasiyanın bu yeni mərhələsinin əsl mahiyyətini anlamaq üçün həmin inqilabları doğuran səbəblərə, onların yaratdığı təzahürlərə və imkanlara diqqət yetirmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”
2. “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya”
3. Babayev Z., Vəliyev Ş. “Azərbaycanda İnternet jurnalistikası: tarixi və perspektivləri”, B., 2007, 197 s.
4. “Bakıda internet medianın informasiya təhlükəsizliyi məsələləri müzakirə olunub”. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 5 fevral 2014.
5. Əliquliyev R., Valehov C. və Mahmudov R. “İnternet-jurnalistikanın formalaşmasının bəzi aspektləri”. Ekspres-informasiya. Bakı 2008., 32 s.
6. Əliquliyev R. “İnformasiya texnologiyaları KİV-in insanların ictimai-siyasi və mədəni həyata təsirini əhəmiyyətli şəkildə artırır”, “Respublika” qəzeti, 15 noyabr 2012-ci il.
7. Əliquliyev R. və Mahmudov R. “İnternet-medianın meydana gəlməsi və inkişafı: əsas istiqamətlər və xüsusiyyətlər”. Ekspres-informasiya. Bakı 2012., 59 s.
8. Əliquliyev R. “İnternet medianın əvvəlki formalarının hamısını öz qanadı altına yığır”. “525-ci qəzet”, 23 iyul 2011-ci il.
9. Həsənov Ə. “Azərbaycan Respublikasında informasiya fəaliyyəti və təhlükəsizliyi siyasəti”. “Geostrategiya” jurnalı. Bakı, 2014. № 1.
10. Məmmədli C. “Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi”, Bakı 2012, 614 s.
11. Məhərrəmli Q.M. “Kütləvi kommunikasiya və dil”. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008.
12. **Rus dilində**
13. Браславец Л.А. “Социальные сети как средство массовой информации: к постановке проблемы”. ВЕСТНИК ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. 2009, №1, 132 с.
14. Качкаева А.Г. “Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные”. М.:, 2010. 200 с.
15. Лукина М.М., Фомучева И.Д. “СМИ в пространстве Интернета”, учебное пособие, М. 2005, 87 с.
16. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Пер. с англ. В. Николаева, М., 2003. 464 с.

17. Машкова С.Г. Интернет-журналистика. Учебное пособие. Тамбов, 2006, 80 с.
18. ТоффлерЭ., Третья волна. М.: 1999, 784 с.
19. **İngilis dilində**
20. Deniz Bokesoy. “E-newspapers: Revolution or Evolution?”, “Open Journal Systems Help”, 2008, p. 158
21. **İnternet resursları**
22. [.www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)
23. [. www.vikent.ru](http://www.vikent.ru)
24. www.ictnews.az
25. www.president.az
26. www.osp.ru
27. www.norden39.ru
28. www.embjapan.ru
29. www.zhurnalistika.net
30. [.www.read.virmk.ru](http://www.read.virmk.ru)